

QLOBALLAŞMA MƏRHƏLƏSİNDƏ OLAN İRİ ŞƏHƏRLƏRDƏ DAYANIQLI REKREASIYA ZONALARININ TƏŞKİLİ

Mustafayeva Fidan Vaqif qızı– m.ü.f.d., dosent əvəzi, Memarlığın əsasları kafedrası, AzMIU, fidan.mustafayeva@azmiu.edu.az

Xülasə. Məqalədə Bakı və qloballaşma mərhələsində olan inkişaf etmiş dünya şəhərlərinin inkişaf istiqamətində vacib rolu olan çoxfunksiyalı, geniş rekreasiya zonalarına yaranmış kəskin ehtiyac problemi tədqiq olunur. Tədqiqat prosesində Bakı və dünyanın iri şəhərləri üçün qloballaşma şəraitində təqdim olunan bərpa-inkişaf konsepsiyaları müqaisə edilib, problemə uyğun həll yolu müəyyən olunmuşdur. Təhlillərin nəticəsi olaraq iri və qloballaşma mərhələsində olan şəhərləri müsbət istiqamətdə yönləndirəcək konsepsiyaların əsasasını təşkil edən rekreasiya zonalarının salınması məsələsinin təsir dairəsi təyin edilir. Eyni zamanda, qloballaşma mərhələsində olan iri şəhərlərdə layihələndiriləcək rekreasiya zonalarının təyinatı və funksional müxtəlifliyinin təşkili prosesində əsas diqqət yetirilməli məqamlar müəyyən olunmuşdur. Ümumi olaraq belə nəticəyə gəlik ki, qloballaşma mərhələsində olan iri şəhərlərdə düzgün funksional təyinata malik və geniş rekreasiya zonalarının layihələndirilməsi əhalinin həyat keyfiyyətini yüksəldərək, şəhərlərin xaoslu genişlənməsinin qarşısını alacaq. Məsələnin düzgün həlli üçün eyni zamanda iri şəhərlərin əhalisinin sosial ehtiyacları, şəhərin ekoloji vəziyyəti, şəhərin strukturu və inkişaf istiqaməti məsələlərinin balanslı şəkildə müqaisə olunaraq vəhdət təşkil edən layihə təklifi təqdim edilməlidir.

Açar sözlər: dayanıqlı rekreasiya zonaları, iri şəhərlər, qloballaşma prosesi, şəhər orqanizmi, çoxfunksiyalı parklar

ORGANIZATION OF SUSTAINABLE RECREATION ZONES IN GLOBALIZING LARGE CITIES

Mustafayeva Fidan Vagif- PhD. in architecture, acting ass.prof., department of Basics of architecture, AzUAC, fidan.mustafayeva@azmiu.edu.az

Abstract. The article discusses the urgent need for multifunctional, large recreational areas that play an important role in the development of Baku and developed cities of the world at the stage of globalization. During the research, the concepts of restoration and development presented in the context of globalization for Baku and major cities of the world were compared, and a suitable solution to the problem was identified. As a result of the analysis, the sphere of influence of the issue of creating recreational zones was determined, which is the basis of concepts that will direct cities at the stage of globalization in a positive direction. At the same time, the main points that should be paid attention to when organizing the purpose and functional diversity of recreational zones designed in large cities at the stage of globalization are identified. In general, we come to the conclusion that the design of large recreational areas with the correct functional purpose in large cities at the stage of globalization will improve the quality of life of the population and prevent chaotic urban expansion. At the same time, to correctly resolve the issue, it is necessary to seriously compare the social needs of the population of large cities, the ecological balance of the city, the urban structure, the directions of city development and present the correct project proposal.

Keywords: sustainable recreation areas, big cities, globalization process, urban organism, multifunctional parks

Giriş. Şəhər orqanizmi yaranma məqamından etibarən daima intensiv həyat və inkişaf prosesləri ilə müşaət olmuşdur. İqtisadiyyat, infrastruktur, mədəni fəaliyyətlər, əhalinin məşğulluğu amilləri ilə genişlənən şəhərlər arasında rəqabət qabiliyyəti hər il daha da aktiv formalaşır və yüksəlir. Lakin, şəhər orqanizminin hər hansı istiqamətində inkişaf prosesində sadalanan amillərin hər birinin dayanıqlı olmasının səbəbi şəhərlərin rekreasiya potensialının yüksəkliyindən asılıdır. İri şəhərlərin müxtəlif amillər səbəbindən məruz qaldığı mənfi təsirlərdən mühafizəsi üçün şəhərsalma mütəxəssisləri fərqli həll yolları axtarışındadır. Şəhərlərin müxtəlif konsepsiyalar üzrə inkişaf prosesi son illərdə daha da aktivləşib. Bütün konsepsiyalar fərqli təkliflər üzrə inkişaf etsə də məsələnin əsasını iri şəhərlərdə yaşayan insanların fiziki və mental sağlamlığının mühafizəsi təşkil edir.

Qloballaşma prosesinin mənfi təsirlərindən mühafizə olunmağa çalışan şəhər orqanizminin qorunması üçün ən vacib həll yollarından biri çoxfunksiyalı rekreasiya zonalarıdır. XXI əsr iri şəhərlərin əhalisi üçün sənayeləşmə və texnoloji inkişafın mənfi təsirləri ilə xarakterizə oluna bilər. Problemin güclənməsi, həmçinin demoqrafik artım səbəbi ilə ərazisi azalan rekreasiya zonalarının və balans pozulan ekoloji vəziyyətlə müşahidə olunur.

Azərbaycanın iri şəhərləri Bakı, Gəncə və Sumqayıtın sürətli inkişafı ölkənin sosial-iqtisadi, mədəni və ekoloji vəziyyətini müəyyən edir. Bu şəhərlərdə son on illiklərdə rekreasiya zonaları daha dəqiq desək, parkların sayının və funksiyasının artdığını müşahidə edirik. Adını sadaladığımız şəhərlərimiz sırasında Bakı şəhərinin sürətli templərlə inkişafı sosial-iqtisadi, mədəni-tarixi istiqamətlərdə inkişaf yaratsa da bəzi aspektlərdə müəyyən proseslərin gedişatında xüsusi diqqət yetirilməlidir. Xüsusi diqqət tələb edən istiqamət kimi ekoloji vəziyyətin balans səviyyəsini qeyd etməliyik. Şəhərlərin sağlam ekoloji vəziyyəti “dayanıqlı şəhər”in əsasını təşkil edir.

Metodlar. Qloballaşma mərhələsində olan iri şəhərlər üçün mövcud vəziyyətə uyğun xüsusi strateji inkişaf planı təqdim olunmalıdır. Prosesin mərhələsi və şəhərlərə hansı aspektdən mənfi və ya müsbət təsir etdiyi müəyyən edilməlidir. Lakin, hər bir şəhər və əhalisinin kəskin ehtiyacı olan müxtəlif təyinatlı rekreasiya zonalarının sayı, ərazisi və funksional təyinatlarının artırmaq məsələsi prosesin hansı mərhələdə olmağından asılı deyil. Hər bir halda şəhərin bərpa-inkişaf planının əsasını ekoloji balansın mühafizəsi və beləliklə də həmin şəhər əhalisinin yüksək həyat keyfiyyəti təşkil etməlidir.

Şəhərlər müasir dövrdə dominant obyekt və insanların ən çox məskunlaşdığı ərazi olduğu üçün sosioloq, antropoloq və şəhərsalma mütəxəssislərinin diqqətini cəlb edir. Eyni zamanda qloballaşmanın şəhərlərə təsir edən vacib amil olduğu danılmazdır. Hazırda, qloballaşma prosesini təşkil edən amillər şəhərlərdə baş verən dəyişikləri müəyyən edir. Lakin bu dinamika prosesi qarşılıqlıdır, yəni qloballaşma və şəhərlərin dəyişimi prosesi bir-birinə təsiri böyükdür. Bu səbəbdən də qloballaşma prosesini Nyu York, London, Tokio, Amsterdam (məs, Central park, st.James park, Hibiya park, Amstel park) (şə.k.2,3) kimi “qloballaşmış şəhərlər”dən ayrı düşünmək yanlış olar [9].

Şəkil 1. Nyu York, London, Tokio, Amsterdam şəhərləri [9]

Şəhərlərin hissə-hissə genişlənmə imkanları şəhəratrafi ərazilərin sürətli inkişafı ilə nəticələnir. İlk formalaşma prosesində kifayət qədər dayanıqlı olmayan şəhər toxuması əmələ gətirir. Bununla yanaşı, son illərdə hətta şəhərkənarı ərazilərin dəyəri yüksəlir və kiçik ərazilərdə yüksək sıxlığa malik binalar inşa edilir. Şəhərlərin böyüməsi həm də mərkəzdə biznes sahələrinin inkişafı tendensiyası ilə nəticələndi [10]. Bu da öz növbəsində qloballaşma mərhələsinə keçid və prosesin davamı olaraq gətirdiyi müəyyən problemlərin, ən əsas ekoloji balans tarazlığının pozulması baxımından təhlükə yaradır.

Şəkil 2. Nyu York şəhəri, Central park və London şəhəri, st.James park [9]

İri şəhərlərdən fərqli olaraq kənd ərazilərinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin inkişafında aqroturizminin rolu əvəzsizdir. Bu tendensiya dünyanın bir çox ölkəsində aktiv şəkildə tətbiq olunur. Bir çox alimlər həmin tendensiya haqqında tədqiqatlarını öz nəşrlərində təqdim etmişlər. Loykie Lomine və James Edmundes birgə nəşrlərində [6] aqroturizm (agro turizm, ferma turizmi) dünyanın bir çox ölkələrində təsərrüfat turizminin geniş miqyasda inkişaf etdiyi və bu anlayışın Aralıq dənizi ölkələrində yarandığını qeyd edilmişdir. Agro turizm anlayışı 1970-ci illərin ortalarından başlayaraq istifadə olunmağa başlamışdır [8].

Rekreasiya zonalarının funksiyaları və şəhərlərin inkişaf konsepsiyaları, onların mərhələləri müxtəlifdir. İnkişaf və müfəssəl planlaşdırma istiqaməti qloballaşma mərhələsində olan şəhərlərin problemləri nəzərə alınaraq seçilməlidir. Rekreasiya zonalarının ən dayanıqlı istiqaməti “eko turizm” konsepsiyasıdır.

Eko turizm, şəhərləri inkişaf etmiş kütləvi turizmin ekologiya və sosial-iqtisadi vəziyyətə mənfi təsirindən mühafizə edən təbiət istiqamətli turizm növüdür [2]. Son illər dünya təcrübəsində şəhərlərin dayanıqlı inkişafı istiqamətində əldə edilən müsbət nəticələrin əsasını təşkil edən amillərdən biri eko turizmdir. Dayanıqlı potensiala malik şəhərlərin rekreasiya zonalarının davamlılıq və inkişaf potensialını müəyyən etmək üçün ilk tədqiqat istiqaməti olaraq iri və meqapolisləşmiş şəhərlər seçilməlidir [7]. “Ağıllı şəhər” konsepsiyası 1990-cı illərdən başlayaraq dünya təcrübəsində formalaşmış, inkişaf etməyə başlamışdır. Bu konsept şəhər infrastrukturunun düzgün inkişafını istiqamətləndirməyə yönəlib. İlk yarandığı gündən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) istiqamətindəki dəyişikliklərlə inkişaf edən şəhər strukturu konsepsiyası şəhərlər arasında müsbət istiqamətdə rəqabəti canlandırır [3].

Şəkil 3. Tokio şəhəri, Hibiya park və Amsterdam şəhəri, Amstel park [9]

Nəticə. Bakı şəhərinin paytaxt statusu, tarixi-mədəni irsə malik olması şəhəri ölkənin əsas turist mübadiləsi mərkəzinə çevirir. Şəhərə hər gün çox sayda turist axını davam edir və bu da öz növbəsində yüklənən ərazilər, orada yaranan problemlərlə müşahidə oluna bilər. Bu səbəbdən də, şəhərin mərkəzi ərazilərini əmələ gələcək problemlərdən mühafizə etmək üçün şəhərin müxtəlif ərazilərində layihələndirilmiş çoxfunksiyalı parklarla yüklənmiş ərazi probleminin qarşısını almaq mümkündür.

Son illərdə ölkəmizdə əhalinin həyat keyfiyyətinin artırılması üçün geniş miqyaslı tədbirlər planı hazırlanıb, həyata keçirilir. Bu layihələrin tətbiqi həm şəhərdə qloballaşma prosesinin əmələ gətirəcəyi problemlərin qarşısını alır, həm də şəhərin planlaşdırma quruluşunda rekreasiya zonalarının sayının artmasına təsir edir. Şəhərin həm tarixi-mərkəzi, həm də ətraf zonalarında rekreasiya zonalarının (park-bağ) sayının artırılması şəhər əhalisinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə müsbət təsir edir. Geniş miqyaslı şəhərin inkişaf planına müsbət təsir edən layihələrdən biri də Bakı şəhərində salınmış “Gənclik” parkıdır.

2021-ci ildə Bakı şəhəri, Xətai rayonu, Zığ yolunun bir hissəsində konseptual landşaft həllinə malik əhalinin istifadəsinə təqdim olunmuş “Gənclik” parkı sahəsi və funksional təyinatına görə şəhərin ən iri miqyaslı rekreasiya zonasıdır. 43 hektar ərazini əhatə edən park funksional çeşidliliyinə görə çoxfunksiyalı parklar sırasına daxil olur. Park layihəsinin fərqli və müsbət cəhəti kimi təbii landşaft həllinin düzgün istifadəsini də qeyd etmək olar.

Ətraf mühitin idarə edilməsi “bütün canlıların sağlam və balanslaşdırılmış bir mühitdə yaşamasını təmin etmək, təbii ehtiyatları mühafizə etmək, onların doğru istifadə forması, resursları inkişaf etdirmək üçün hərtərəfli dəstək, eyni zamanda planlaşdırma, koordinasiya və nəzarət sisteminin yaradılması prosesini ” özündə cəmləyir [4].

Dayanıqlı inkişaf prosesində şəhərlərin planlaşdırma xüsusiyyətləri və ehtiyaclarına uyğun rekreasiya zonalarının salınması həm şəhərin dayanıqlı inkişafı, həm də ətraf mühitin idarə olunması prosesinə müsbət təsir edir.

Şəhərlər bir çox təbii, texnoloji və insanlar tərəfindən problemlərlə üzləşən mürəkkəb və unikal sistemlərdir. İnsanlar üçün şəhərləri kənar yaşayış məntəqələri ilə müqaisədə daha cəlbedici edən xüsusiyyətlər sırasına-əhali sıxlığı, müxtəlif iqtisadi və sosial-mədəni xidmətlər və s.daxildir. Bu gün şəhər ərazilərində ekosistem birbaşa və ya dolaylı yolla urbanizasiya dinamikası səbəbindən funksional, struktur cəhətdən nizamsızlaşa və ya sabitliyini itirə bilər. Nizam və sabitliyin pozulması ekosistemin şəhərdə yaratdığı həyati funksiyalarının itirilməsi, keyfiyyətinin pozulması, sosial-iqtisadi strukturda zəifləməyə səbəb olur [5]. Məhz, geniş və çoxfunksiyalı rekreasiya zonalarının iri və qloballaşmış şəhərlərdə təşkili şəhər orqanizminə bu formada təsir imkanı qeyd edilən amilləri zərərsizləşdirir.

Şəkil 4. Bakı şəhəri, Sadıqcan və Əbilov küçələrinin kəsişməsində “Gənclik” parkı [10]

Müzakirə. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin iri şəhərlərdə mərkəzin böyüməsi ilə dəyişən funksiya və infrastruktur amilləri detallı formada təhlil olunmalıdır. İri şəhərlərin məkan həllində həm kompozisiya, həm funksional cəhətdən önəmli rol oynayan rekreasiya zonalarını qloballaşma mərhələsində olan şəhərlərin ehtiyacına görə layihələndirmək vacib amildir. Düzgün

layihələndirilmiş rekreasiya zonaları şəhər orqanizminə gələcəkdə sosio-mədəni, iqtisadi, tarixi, ekoloji cəhətdən müsbət təsir edəcəyi üçün şəhər strukturunu məhz həmin istiqamətdə yönləndiriləcək konsepsiyalar təklif etmək lazımdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Bakı şəhərində son illərdə salınan parklarda müasir tendensiya və standartların mövcudluğu aydın görünür. Bu tip parklar daha çox şəhərin yüksək sıxlığa malik hissələrində layihələndirilib, istifadəyə verilir. Şəhərə turistlər tərəfindən daima artan maraq hissini nəzərə alıb, bu tip rekreasiya zonalarını həm də daha az sıxlığa malik şəhər ərazilərində istifadəyə vermək lazımdır. Beləliklə də, şəhər sakinləri yaşayış yerlərindən uzaqlaşmadan asudə vaxtını səmərəli keçirə bilər, həm də şəhərə gələn turistlər daha geniş gəzinti marşrutuna malik olur. Bu layihələrin həyata keçirilməsi şəhər orqanizmini yüklənmə prosesindən mühafizə edərək, şəhəri gələcəkdə qloballaşmanın əmələ gətirəcəyi problemlərə qarşı dayanıqlı vəziyyətə gətirəcək. Eyni zamanda, bu formatda təklif olunan konseptual layihələr gələcəkdə iri şəhərlərin və bununla əlaqəli olaraq bütün ölkənin mədəni, iqtisadi, sosial səviyyəsinin dayanıqlı inkişafına daha da səmərəli istiqamət təklif edir.

Ədəbiyyat

1. Mengi A. Kent ve planlama geçmişi korumak geleceği tasarlamak. İmge Kitabevi. 2007. p.504
2. Duffy R. A trip too far: ecotourism, politics and exploitation. Routledge; 1st edition, London, 2002. p.224
3. Ersoy Melih. Kentsel planlama. Ansiklopedik sözlük. Red. "NİNOVA", İstanbul, 2016. s.527
4. Keleş R., Hamamcı C. Çevre bilimi. İmge Kitabevi, 4 baskı, Ankara. 2002. s.368
5. Kışlalıoğlu M., Berkes F. Çevre ve ekoloji. Remzi Kitabevi, İstanbul. 2007. s.270
6. Lomine L., Edmunds J. Key concepts in tourism. New York. Red Globe Press 1st edition, 2007. p.224.
7. Mustafayeva F.V. İri şəhərlərdə müasir parkların dayanıqlı rekreasiya potensialı. Scientific works/Elmi eserler, AzUAC, №1, 2023. p.5-10. <https://azmiu.edu.az/upload/ckeditor/458116317.pdf>
8. Sznajder M., Przezborska L., Scrimgeour F. Agritourism. CABI Publishing Illustrated edition, 2009. p.320
9. Yavuz Alptekin. Yeni kentleşme trendleri. Red. Ankara, Gece Publishing. 2019. s.398

References

1. Mengi A. Kent ve planlama geçmişi korumak geleceği tasarlamak. İmge Kitabevi. 2007. p.504
2. Duffy R. A trip too far: ecotourism, politics and exploitation. Routledge; 1st edition, London, 2002. p.224
3. Ersoy Melih. Kentsel planlama. Ansiklopedik sözlük. Red. "NİNOVA", İstanbul, 2016. s.527
4. Keleş R., Hamamcı C. Çevre bilimi. İmge Kitabevi, 4 baskı, Ankara. 2002. s.368
5. Kışlalıoğlu M., Berkes F. Çevre ve ekoloji. Remzi Kitabevi, İstanbul. 2007. s.270
6. Lomine L., Edmunds J. Key concepts in tourism. New York. Red Globe Press 1st edition, 2007. p.224.
7. Mustafayeva F.V. İri şəhərlərdə müasir parkların dayanıqlı rekreasiya potensialı. Scientific works/Elmi eserler, AzUAC, №1, 2023. p.5-10. <https://azmiu.edu.az/upload/ckeditor/458116317.pdf>
8. Sznajder M., Przezborska L., Scrimgeour F. Agritourism. CABI Publishing Illustrated edition, 2009. p.320
9. Yavuz Alptekin. Yeni kentleşme trendleri. Red. Ankara, Gece Publishing. 2019. s.398

Məqaləyə istinad: Mustafayeva F.V. Qloballaşma mərhələsində olan iri şəhərlərdə dayanıqlı rekreasiya zonalarının təşkili. Elmi Əsərlər/Scientific works, AzMİU, s.25-29, N1, 2024

For citation: Mustafayeva F.V. Organization of sustainable recreation zones in globalizing large cities. Elmi Əsərlər/Scientific works, AzUAC. p.25-29, N1, 2024

Redaksiyaya daxil olma/Received 15.11.2023

Çapa qəbul olunma/Accepted for publication 15.12.2023